

SLAVISTICA

No. 73

H. D. WIEBE

КУЛІШ ЯК ГОГОЛЕЗНАВЕЦЬ
KULISH AS A GOGOLIST

Winnipeg

1972

Canada

Published by the Department of Slavic Studies, University of Manitoba,
and Ukrainian Free Academy of Sciences.

SLAVICA CANADIANA

was adopted as an official publication of the Canadian Association of Slavists (CAS) ...

(From the Report of the 1st Convention of CAS, Winnipeg, 1954)

Slavica Canadiana will publish the Society's news, book reviews, bibliography, smaller articles and resumes of papers ...

(From the Report of the 2nd Convention of CAS, Toronto, 1955)

The Annual Meeting of CAS recognizes with full appreciation the publishing activities of *Slavica Canadiana* (*Slavistica*, Winnipeg), *Etudes Slaves et Est-Européennes* (Montreal), and the *Canadian Slavonic Papers* (Toronto) ... and commends them to all members of CAS.

(From the Report of the 3rd Convention of CAS, Montreal, 1956)

Prof. Rudnyckyj was heartily congratulated as Editor of *Slavica Canadiana* ... to his great success in initiating of Slavonic publication in Canada.

(From the Report of Joint Congress of American and Canadian Slavists, Montreal, 1956).

To date the following issues have been published:

<i>Slavistica Canadiana</i>	1950	— Winnipeg, 1950
<i>Slavica Canadiana A.D.</i>	1951	— Winnipeg, 1952
<i>Slavica Canadiana A.D.</i>	1952	— Winnipeg, 1953
<i>Slavica Canadiana A.D.</i>	1953	— Winnipeg, 1954
<i>Slavica Canadiana A.D.</i>	1954	— Winnipeg, 1955
<i>Slavica Canadiana A.D.</i>	1955	— Winnipeg, 1956
<i>Slavica Canadiana A.D.</i>	1956	— Winnipeg, 1957
<i>Slavica Canadiana A.D.</i>	1957	— Winnipeg, 1958
<i>Slavica Canadiana A.D.</i>	1958	— Winnipeg, 1959
<i>Slavica Canadiana A.D.</i>	1959	— Winnipeg, 1960
<i>Slavica Canadiana A.D.</i>	1960	— Winnipeg, 1961
<i>Slavica Canadiana A.D.</i>	1961	— Winnipeg, 1962
<i>Slavica Canadiana A.D.</i>	1962	— Winnipeg, 1963
<i>Slavica Canadiana A.D.</i>	1963	— Winnipeg, 1964
<i>Slavica Canadiana A.D.</i>	1964	— Winnipeg, 1965
<i>Slavica Canadiana A.D.</i>	1965	— Winnipeg, 1966
<i>Slavica Canadiana A.D.</i>	1966	— Winnipeg, 1967
<i>Slavica Canadiana A.D.</i>	1967	— Winnipeg, 1968
<i>Slavica Canadiana A.D.</i>	1968	— Winnipeg, 1969
<i>Slavica Canadiana A.D.</i>	1969	— Winnipeg, 1970
<i>Slavica Canadiana A.D.</i>	1970	— Winnipeg, 1971

Order from: U V A N

P. O. Box 3597, Sta. B. Winnipeg, Man. R2W 3R4. Canada

S L A V I S T I C A

Editor-in-Chief: J. B. Rudnyčkyj

No. 73

H. D. WIEBE

KULISH AS A GOGOLIST

Winnipeg

1 9 7 2

Canada

Published by the Department of Slavic Studies, University of Manitoba,
and Ukrainian Free Academy of Sciences.

SLAVISTICA

За редакцією Яр. Рудницького

Ч. 73

Г. Д. ВІБЕ

КУЛІШ ЯК ГОГОЛЕЗНАВЕЦЬ

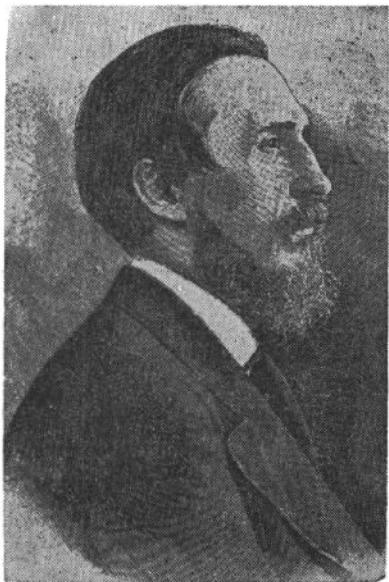
Вінніпег

1972

Канада

Накладом Відділу Славістики Манітобського університету
й Української Вільної Академії Наук.

Printed by Trident Press Ltd., Winnipeg, Manitoba, Canada.

П. КУЛІШ

Чотирнадцятого лютого 1972 року літературний світ відзначає 75-річчя смерти П. Куліша, а четвертого березня — 120-річчя смерти М. Гоголя. Щоб відзначити обидві річниці одночасно доречно згадати працю Куліша над життєписом і творчістю М. Гоголя. Наші міркування випливають частково із матеріалу до дисертації „П. О. Куліш як біограф і критик М. В. Гоголя”.

Пантелеймон Олександрович Куліш — надзвичайна постать в українському суспільно-культурному житті. Як етнограф і фольклорист, письменник і поет, кри-

тик і публіцист, історик і дослідник, перекладач Біблії й багатьох творів світової літератури, — він вніс неймовірно багатий вклад у скарбницю української культури. Починаючи від часів навчання в Новгород-Сіверській гімназії, Куліш на протязі шестидесяти років своєї діяльності не покидає свого основного завдання — піднесення української літератури й культури до західноєвропейського рівня.

Не зважаючи на деякі спроби висвітлити роль Пантелеймона О. Куліша в процесі культурного росту українського народу в XIX сторіччі, цілість його духової сильветки, тобто синтеза знань про його „життя й творчість” ще не опрацьована ні в підсоветському, ні в еміграційному літературознавстві. Щоб одначе могти дати таку синтезу, треба великої кількости монографічних опрацювань поодиноких проблем із „кулішевознавства” в найрізніших його виявах. Крім Куліша самого в собі треба тут і студій по-

рівняльного характеру, зіставлення його літературної спадщини а то і особистих взаємин із іншими письменниками того часу, українськими й не-українського походження. Щодо першого, зразковою працею з новіших являється порівняльна студія О. Сулими-Блохин п. н. **Квітка і Куліш: Основоположники української новелі** (УТГІ, Мюнхен 1969); вона важлива не тільки з уваги на висунуту проблематику, але теж і з уваги на майже виключну „змову мовчання” про Куліша за залізною заслоною.

Недостатність монографічних опрацювань із ділянки „кулішезнавства” помітна теж і в такій важливій домені світового порівняльного літературознавства як „гоголезнавство”. Йдеться тут про величезну працю Куліша над біографією, редакційно-видавничим оформленням та літературно-критичною оцінкою творчості Миколи В. Гоголя. Правда, під час війни вийшла праця І. С. Романченка **Куліш — біограф і критик Гоголя** (Ромен, 1943). Однаке вона так і розміром як і характером, зокрема ж недостатньою джерельною документацією, не вичерпує цілості Гоголової сильветки в представленні Куліша, більше ставлячи проблеми, як розв’язуючи їх. А втім, Романченкова праця сьогодні рідкісне видання й надій на її нову поширену публікацію немає, так як немає взагалі надій на наукове „кулішезнавство” на батьківщині Гоголя й Куліша... Не відрядніше виглядає справа й на Заході. Тут гоголезнавчі праці Куліша майже недоступні й тому мало відомі. Деякі американські та західноєвропейські гоголезнавці дійшли до того, що вони здебільшого ігнорують Кулішеву працю над Гоголем, очевидно з великою втратою для себе й для поступу гоголезнавства взагалі. Сьогодні мало, а то й зовсім не прив’язується ваги до того, що про Гоголя сказав великий український ерудит більш як сотню літ тому.

А проте питання аналізи й оцінки Кулішевої праці над Гоголем являється одною з основних, якщо не найважливішою проблемою сучасного „гоголезнавства”. Адже праця Куліша була першим і вирішальним етапом у цій ділян-

ці, що своїм тривким вкладом намітила основні шляхи досліду. Тому вона й досі не втратила своєї вартості в науці.

І власне ціль нашої студії з'ясувати працю Куліша над Гоголем у таких ділянках:

- а) історично-біографічний,
- б) ідейно-світоглядовий,
- в) редакційно-видавничий,
- г) літературно-критичний.

У зв'язку з цим матеріал у цій студії впорядковано й проаналізовано в таких основних розділах:

1. Біографія Куліша з увагою на його діяльність як літературного критика взагалі;
2. Світогляд Куліша й світогляд Гоголя,
3. Кулішеве дослідження творчості Гоголя,
4. Цenzурний тиск,
5. Значення Кулішевої праці над Гоголем як першого етапу наукового гоголезнавства.*

Вищенаведені проблеми надзвичайно актуальні у сучаснім гоголезнавстві. Але звернімося тепер до більше загальних аспектів нашої теми.

Народився Пантелеїмон Олександрович Куліш 8-го серпня 1819 року у Воронежі в сім'ї заможного селянина козацького походження. Домашні умови й навчання сприяли тому, що вже у ранніх роках свого життя молодий Куліш став українським патріотом. Це, звичайно, позитивне явище, бо у школах і гімназіях викладовою мовою була російська.

Куліш невпинно цікавився й українською літературою та фольклором. У студентські роки він випадково натрапив на збірку „Українські народні пісні”, упорядковану М. Максимовичем. Він купив її за останні гроші, вивчив її напам'ять, декламував з неї думи та вкладав свою душу в народні пісні. Знамениті образи українського епосу заволоділи ним і в його душі прокинулася національна сві-

* Студія чекає ще на окреме видання.

домістъ. І в один день — як свідчить про себе Куліш — із „великоруського” народника він став народником „малоруським”.

З подвійним завзяттям Куліш продовжував вивчати історію, географію й літописи України, а літом він відвідував місця козацької слави, записуючи народні пісні, легенди й перекази про запоріжців. У Київському університеті студент Куліш познайомився з професором М. Максимовичем і під його керівництвом він збирав дальші фольклорні матеріали та друкував у 1840 році свої перші оповідання.

З характерною йому наполегливістю Куліш швидко просувався вперед, хоч йому й не дозволили закінчити університету.

Активна участь у культурному житті України зблизила Куліша з Т. Г. Шевченком, М. Костомаровим, О. Марковичем, В. Білозерським; а в 1847 році Куліш одружився з сестрою останнього, Ганною Білозерською, відомою письменницею, яка писала під псевдонімом Ганна Барвінок. На весіллі Т. Шевченко був боярином.

З найкращими надіями молоде подружжя відправлялося за кордон студіювати слов'янські мови, але по дорозі у Варшаві Куліша заарештували у зв'язку з Кирило-Методіївським братством. На допиті в Петро-Павлівській кріпості Куліш тримався гідно, однаке був засуджений на коротке ув'язнення та на дворічне заслання з забороною писати й працювати в міністерстві освіти. Згадаймо, що в цій справі був засуджений на довгорічну каторгу між іншими „братчиками” і Т. Г. Шевченко.

Хоч на засланні в Тулі Куліш часто і бідував, він все таки продовжував вивчати класиків античної літератури, а потім, обминаючи заборону, видавав свої твори під різними псевдонімами.

Уже в студентські роки Куліш захоплювався оповіданнями Миколи Васильовича Гоголя з українського життя. Несподівана смерть Гоголя 4-го березня 1852 року спонукала Куліша відразу ж відізватися з приводу великої

втрати біографічною статтею. Тому в квітні місяці він надрукував російською мовою „Декілька рис для біографії М. В. Гоголя”. Що це не тимчасове захоплення, викликане глибокою пошаною до дорогого письменника-земляка, видно з того, що на протязі майже 30 років Куліш продовжував свої дослідження над біографією й творчістю Гоголя.

Друга праця Куліша — „Спроба біографії Миколи Васильовича Гоголя”, була видана 1854 року. Він зібрав для неї багато біографічних матеріалів, листів, тощо. Але й ця, з першого погляду вдала розвідка, відкрила Кулішеві нові перспективи. Він продовжував вивчати життєпис і творчість Гоголя, і з цього приводу завітав до матері й до рідні Гоголя у Василівку, а взимку 1854-55 року жив у сім'ї Аксакових в Абрамцеві. Ця сім'я зберегла велику кількість гоголівських паперів та листувань; від Аксакових записав Куліш також багато спогадів та вражень про Гоголя. В наслідок стараних досліджень Куліш в 1856 році надрукував російською мовою двотомну працю під називою „Записки про життя Миколи Васильовича Гоголя” під псевдонімом Ніколай М.

Після смерти царя Миколи I 1855 року в Росії повіяло свіжим духом. Заговорили про реформу, повернулись із заслання Костомаров, а потім і Шевченко, у 1856 році Куліш одержав дозвіл друкувати твори, хоч цензура мусіла звертати на них „строжайшеє вниманіє”.

Відлигу в політичному кліматі Куліш відмітив напруженю продуктивною працею: в 1857 році він відкрив у Петербурзі власну друкарню й видавав низку цінних різноманітних збірок, оповідань, історичних досліджень. У цьому ж році надрукував Куліш і свій історичний роман „Чорна рада. Хроніка 1663 року”. Цей перший український роман Куліш закінчив уже в 1846 році, але через арешт і заслання не міг його видати. Того ж 1857 року „Чорна рада” вийшла і російською мовою. До цього видання письменник написав епілог російською мовою під називою „Про відношення малоросійської словесності до загальнорусь-

кої", ідейний зміст якого по-різному оцінений критиками. Для нашої теми епілог цікавий тим, що Куліш в ньому зокрема висловлював свої погляди на значення творчості Гоголя.

Від появи перших творів Гоголя українці жаліли, що вони були написані російською мовою, а не українською. Безперечно, Куліш розділяв цей погляд. Але він бачив у цьому не лише нещастя, а також і позитивні наслідки та вказав на обставини, що були причиною того, чому Гоголь писав російською мовою. Так, наприклад, Куліш аргументував, що Гоголь у свій час не міг володіти українською мовою в такій мірі, щоб не зупинятися на кожному творчому кроці, бо в той час ще не було єдиної української ортографії.

Та й сам Гоголь був незадоволений своїми творами, бо відчував, що не приніс тієї користі близньому, яку могло б принести лише рідне слово рідному серцю.

Куліш указував, що Гоголь все своє життя збирав український фольклор і мав значний успіх у цьому. Але українські архіви й літописи були не розроблені, історія не вивчена, етнографічні студії тільки почалися. Коли б Гоголь зайнявся цими проблемами, йому життя не вистачало б і він нічого не дав би того, що в літературі типічно належить йому.

Гоголеві було не під силу написати історичного романа, бо не було ще в тому часі належних історичних праць. Тому він в „*Тарасі Бульбі*” в потемках щодо історичних подій і часів; але тим більше читач милується різновідністю світла й кольорів коли багата фантазія Гоголя втілюється в український побут, пісню або легенду.

У свій час, застерігає Куліш, Гоголь не міг знати більше про Україну, ніж він знав. У творах Гоголя звучить поетичним гомоном України. У них Гоголь образно й перевонливо показав не лише українцям, але і всьому світові і розум, і серце й душу українського народу, який свою стародавньою літературою, літописами й фольклором доводить, що його культура старша від польської (а та-

кож і московської). Указуючи на велич в минулому та на нові пробудження в українській літературі в сучасному йому часі, Куліш пророчить дальший розквіт української культури в майбутньому. Тому й твори Гоголя дали сильний поштовх до вивчення української культури в цілому. Ці зусилля в свою чергу уможливили таким письменникам, як Квітці-Основ'яненкові, ввести українців в селянську хату в повісті „Маруся” уже не на чужій, а на рідній мові. А з Квіткою з'явилися інші.

У своїй же друкарні Куліш видав в 1857 році російською мовою „Твори й листи М. В. Гоголя” в шістьох томах. Гоголівські рукописи Куліш друкував за текстом Трушковського, який був частково перевірений Гоголем у 1851-52 роках. Справа в тому, що в 1842 році Гоголь доручив М. Прокоповичеві видання своїх творів і дав йому широкі права в коректурі. Гоголь був невдоволений багатьма поправками й тому почав виправляти тексти рукописів. Після його смерті цю роботу продовжували Шевирьов, Ліхонін і Трушковський, бо, на жаль, Прокопович виправив не тільки пунктуаційні й правописні помилки, але взявся й за синтаксичну та стильову коректуру, перекладаючи зокрема велику кількість українізмів на російську мову. З цього часу гоголезнавці мають справу з проблемою нашарування, цебто з різницею в текстах творів Гоголя.

Через виправки інших редакторів стало чим далі, тим тяжче відрізняти поправки Гоголя від „поправок” окремих редакторів. Тому й досі не вдалося встановити оригінального тексту Гоголя. Дослідження над цією проблемою продовжуються.

Крім творів Гоголя Куліш включив в своє видання й ранні редакції „Тараса Бульби”, „Портрета”, частини з другого тому „Мертвих душ” та уривки незакінчених повістей. Таким чином Куліш врятував ранні варіянти деяких творів Гоголя від можливої пропажі. Порівнюючи основні тексти з ранніми варіантами, гоголезнавці мають змогу вивчати мистецько-ідейний розвиток та методи праці Го-

голя. Цю можливість ми завдячуємо сумлінній далекозорості Куліша.

Але всі його заслуги у вищеподаному обсязі відносно незначні з важливістю останніх двох томів, в які Кулішеві вдалося включити до 780 листів. Це перше видання гоголівських листів було єдиним на протязі 19--го століття. В 1901 році В. І. Шенрок видав 1177 листів, а Академічне видання творів Гоголя налічує до 1300 листів. Без наполегливих старань Куліша воно було б багато біdnішим. Він користувався майже виключно оригінальними листами й при тому дуже чітко. Побіч з наявними листами вони є найбільш надійними для гоголезнавства.

На жаль, Куліш мусів робити цілу низку пропусків в текстах листів — частково, щоб задовольнити цензуру, частково за вимогами власників листів. Довелось Кулішеві і зашифрувати багато імен, бо часто тільки на цих умовах, йому давали окремі особи дозвіл на друкування Гоголевих листів. Незважаючи на всі обмеження, Кулішеве видання творів і листів Гоголя має першорядне значення:

Насамперед, листи дозволяють доповнювати ті деталі із Гоголового життєпису, які не задокументовані іншими джерелами;

Подруге, вони дозволяють відтворити ідейну настанову та еволюцію світогляду Гоголя;

Врешті, його листи мають і літературну вартість як епістолярна спадщина з усіма її жанровими, мовними та стилістичними особливостями.

Куліш високо цінив Гоголеве листування у своїх гоголезнавчих працях і вважав, що в своїх листах Гоголь є кращим автобіографом і що коли вдалося бі зібрати все його листування, то небагато залишилося б додати до зрозуміння його внутрішнього життя.

У 1858 році Куліш збагатив гоголіяну виданням вартисної „Переписки М. В. Гоголя з А. А. Івановим” та „Записками О. С. Пушкіна до М. В. Гоголя”.

Крім вищенаведених літературно-біографічних та критичних студій Куліша про Гоголя варто й назвати його

біографічну працю „М. В. Гоголь — Ліцей князя Безбородька”, 1859 року, яку він виправив і доповнив у 1881 році під назвою „М. В. Гоголь. — Гімназія вищих наук і ліцей князя Безбородька”.

Усі названі твори, Куліш мав друкувати російською мовою. Але він невгамовно боровся за право видавати твори рідною мовою. Ці заходи завершилися виходом однієї книги альманаху „Хата” 1860 року, в якому були вміщені твори кращих українських письменників того часу.

В справі нашої теми нас в альманахові цікавить Кулішеве „Переднє слово до громади. Погляд на українську словесність”. У ньому Куліш з ентузіазмом виголошує хвалу й славу становленню української мови. Наводимо кілька уривків, що мають особливе відношення до нашої теми:

„Дивне отце діло, панове громадо, наша словесність українська! Не було, не було ї... , а тепер — ось тобі на!... Здається, нам би тільки йти за ними (росіянами та німцями) слідом і одну літературу гуртом создавати. Ні, нам чогось іншого заманулось, і вже не десять і не двадцять років Україна на свою самостайнію словесність почувается. Охотніше почали наші хлоп'ята слухати бурлацьке юродство Котляревського, аніж чепуркувату карамзинщину. Як же появив Квітка на світ свою „Марусю”, то вже хіба щирі паненята — такі, що й няньки в них були німкені, — од неї одвертались. Що вже там ні друковано по столицях — нічим так нашему брату не догоджено. Те ми читали смакуючи, а „Марусю” плачуучи; так тут уже хоть і не кажи, що нам рідніше...

А тут іще й земляк наш Гоголь почастував нашу громаду гарним, да ще й заправленим по-нашому, спотикачем; то здавалось нам, що вже й додому з того бенкету не втрапимо. Як же гукнув свою пісню Шевченко, да вивів нас у степ, да провів скрізь понад Дніпром аж до Лиману, то де той і хміль у нас подівся! Протверезив нас наш рідний кобзар, наче в вишневому саду по росі покачав, і вже з того часу іншим смаюком нам у словесності запахло...

Навіки добрі картини й наш Гоголь понамальовував. Нехай воно й буде собі по кінець світу до лю-

бої вподоби кожному, хто розуміє всяку красу і правду, якою б її мовою не вимовлено... Тільки ж бо у гостях, кажуть, добре, а дома лучче. Побенкетувавши на тому пишному чужоземному банкеті, рвемося ми тепер, мов із неволі, у рідні села, степи й луги. Там нам любо, там нам здорово і на серденьку легко!..”

Куліш явно підкреслював національно-психологічні й фольклорно-етнографічні аспекти в розвитку української літератури. Тому ця стаття — одна із його програмових статей, бо сентиментально-дидактичний напрямок в літературі, культурницькі ідеї та боротьба за самостійну словесність були близькі Кулішеві.

Далішою значною подією в українському гоголезнавстві було видання журналу „Основа” (1860—1862) в Петербурзі. В численних статтях Куліш дав літературно-критичні оцінки письменників української словесності. Центральне місце в них Куліш уділив чотирьом статтям під назвою „Гоголь як автор повістей із українського життя (ї історії)”, 1861 року. В цій своїй головній критичній розвідці про Гоголя Куліш показав його не тільки як великого живописця, що своїми ранніми творами дав основний поштовх до зацікавлення Україною, але і застерігав, що потішальні образи у „Вечорах на хуторі біля Диканьки” не показують реального життя українського народу. На його погляд вони зображені карикатурно, тенденційно. Але в цьому винен не тільки Гоголь, як українська етнографія й народознавство, що в той час знаходилися в зародковому стані.

Виходячи з цього, Куліш виступав за реалістичне зображення українського життя в художній літературі. Він критикував не тільки Гоголя, а також і Котляревського, Гулака-Артемовського, Гребінку, Нечуя-Левицького та інших насамперед за тенденції етнографічної викривленості й карикатурності.

Деякі літературознавці вважають, що Куліш надмірно осуджував письменників на базі критично-етнографічного принципу. Але незважаючи на це і на деякі недоліки „га-

рячого" Куліша, його наполегливе зосередження на принципі реалістичної літератури і правдивого зображення життя і побуту українського народу оцінюється позитивно для дальнього розвитку української літератури.

Заступався Куліш за Гоголя і в наступні роки в такій статті як „Декілька слів про оборону Гоголя і нападків його земляків”, 1861 року, та в „Гоголь перед судом викривальної літератури. Рецензія на князя Н. Герсеванова” в 1862 році.

Він був переконаний, що Україна проявлялась у все виразніших формах і зробила великий крок вперед так в культурі, як в пізнанні своєї ролі завдяки великому впливові Гоголя. Куліш знов, що важливою проблемою в світогляді Гоголя є питання мови й національної принадлежності. Починаючи від Шевченка, сучасники називають Гоголя „другом” і „братом” й ставилися до нього як до українця. Це відношення підтримували пізніше М. Драгоманов, М. Грушевський і інші, які своїми дослідами прийшли в основному до тих же висновків, що й Куліш, а саме, що Гоголь належить також і до української літератури і що він дав українству все те, що міг дати в своєму часові й у тих обставинах, в яких він жив.

На цьому закінчуємо огляд праці Куліша в гоголезнавстві. Дотримуючися теми, майже нічого не було сказано про Гоголя, який за короткий час свого життя став письменником світового значення. Нічого й не сказано про інші праці Куліша. А він надзвичайно цікава постать.

Все своє життя Куліш шукав шляху розвитку й захисту українського слова. Він є передовим діячем у 1850-60 роках у громадському житті в Україні, він і організатор літературного руху. Не раз їздив Куліш за кордон, щоб утримувати культурні зв'язки з Європою. Не раз він мав і рішучий вплив на розвиток української культури на Заході.

Не раз ідеологічні суперечки відокремлювали Куліша від земляків; його не розуміли й обвинувачували в ренегатстві. Його палка вдача в цьому йому не допомогала.

Тепер ми цінимо Куліша зокрема як першого крашого знавця української мови і як основоположника української наукової мови. Він вірив у силу українського слова в майбутньому, вірив, що дивуватимуться люди, як в такій темряві в тяжкі роки реакції працювали; вірив, що „Слово наше невмируще”, як він писав за кілька місяців до своєї смерті.

Та на цьому далеко не вичерпані заслуги Куліша. Ми назвали декілька праць Куліша про Гоголя, а бібліографія Є. Кирилюка зареєструвала 601 видання Кулішевих творів, статей, рецензій, тощо від 1840—1927 р., а бібліографія писань про Куліша за 1857—1927 роки дійшли до 345. Але й числа неспроможні дати повної уяви про цього великого українського вченого.

Після 1927 року порівнююче мало видано, а чіткого обліку виданого не маємо. Відчувається нове зацікавлення Кулішем, бо його вплив знаходимо майже в усіх ділянках українознавства, зокрема в гоголезнавстві.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. ОСНОВНІ ДЖЕРЕЛА

- Николай М. (П. А. Кулиш), **Опыт биографии Н. В. Гоголя со включением до сорока его писем.** Санкт Петербург, 1854.
- Николай М. (П. А. Кулиш), **Записки о жизни Николая Васильевича Гоголя,** составлены из воспоминаний его друзей и знакомых и из его собственных писем. В двух томах. С портретом Н. В. Гоголя. Санкт Петербург, 1856.
- Письма П. А. Кулиша (1855—1897):** К В. В. Тарновскому-отцу (1855—1857); К Д. С. Каменецкому (1857—1867); К В. В. Тарновскому (1857—1897). Киев, 1898 (Оттиск из журнала *Киевская старина*).
- Твори Пантелеймона Куліша** в шести томах. Видавництво Просвіти, Львів, 1908.
- Гоголь, Н. В. Полное собрание сочинений в 14-ти томах.** Академия Наук СССР. Москва, 1937—1952.

2. ДОПОМОДЖНА ЛІТЕРАТУРА

- Аксаков, С. Т. **История моего знакомства с Гоголем со включением всей переписки.** Русский архив. Москва, 1890.
- Анженская, А. Н. **Н. В. Гоголь — его жизнь и литературная деятельность.** Биографический очерк. Санкт Петербург, 1894.
- Барвінський, Ол. **Спомини з моого життя.** I—II. Львів, 1913.
- Белинский, В. Г. **Полное собрание сочинений.** Москва, АН СССР, 1953—1959.
- Бугаев, Б. Н. (А. Белый) **Мастерство Гоголя.** Москва, 1934.
- Виноградов, В. **Этюды о стиле Гоголя.** Ленинград, 1926.
- Глобенко, М. З **літературознавчої спадщини.** Париж, 1961.
- Гоголь і українська література XIX ст.** Збірник статей. Київ, 1954.
- Н. В. Гоголь — Матеріали и исследование.** I. Академия Наук СССР. Москва, 1936.
- Николай Висльевич Гоголь. Сборник статей.** Издательство Московского университета. Москва, 1954.
- Гоголь, М. **Страшна поиста та інші оповідання.** За редакцію та з передмовою Яр. Рудницького. Вінніпег, 1952.

- Гиппиус, В. В. Н. В. Гоголь в письмах и воспоминаниях. Москва, 1931.
- Гиппиус, В. В. Гоголь Издательство „Мысль”, Ленинград, 1924.
- Гиппиус, В. В. От Пушкина до Блока. Москва - Ленинград, 1966.
- Дорошенко, Д. Пантелеймон Куліш. Берлін, 1923.
- Лурылин, С. Гоголь Мария Ивановна (Косирковская). Из семейной хроники Гоголя, Москва, 1928.
- Ефремов, С. Історія українського письменства. 1—2. Київ.
- Зенківский, И. И. Н. В. Гоголь. УМСА, Париж.
- Зеров, М. До джерел. Київ, 1929.
- Історія української літератури в восьми томах, т. 3, Київ, 1968.
- Кирилюк, -. Бібліографія праць П. О. Куліша та писань про нього. Київ, 1929.
- Крутікова, Н. Є. М. В. Гоголь і українська література XIX ст. Київ, 1952.
- Кулик, П. А. Воспоминания детства. Повести. Бахмут, 1899.
- Пантелеймон Куліш. Вибрані твори, Київ, 1969.
- Пантелеймон Куліш. Збірник праць Комісії для видання лам'яточ но-вітнього письменства. Українська Академія Наук. Київ, 1927.
- Кулиш, П. А. История воссоединения Руси. Санкт Петербург, 1874.
- Мандельштам, О. Е. О характеристику Гоголевского стиля. Гельсинфорс, 1902.
- Марков, О. О. Гоголь в галицко-русской литературе. Известия ОРЯС, том 18, Петроград, 1913.
- Машинский, С. Н. В. Гоголь в русской критике и воспоминаниях совре-менников. Детиздат, Москва, 1959.
- Мочульский, К. Духовный путь Гоголя. УМСА, Париж, 1934.
- Набоков, В. В. Николай Гоголь. Норфльк, 1944.
- Розлов, В. В. Легенда о великом инквизиторе... С приложением двух этюдов о Гоголе Санкт Петербург, 1906.
- Сочинения Гоголя. I—III. Москва, 1900.
- Сулимa Блохин, О. Квітка і Куліш — основоположники української но-велі. УТГІ. Мюнхен, 1969.
- Филипович, П. Українська стихія в творчості Гоголя. Славістика, УВАН, за редакцією Яр. Рудницького, Ч. 13. Вінніпег, 1952.
- Переперзев, В. П. Творчество Гоголя. Иваново-Вознесенск, 1828.
- Песни, собранные Гоголем. Издание Г. П. Георгиевским. С.-Петербург, 1908.
- Петров, В. Куліш в 50-ті роки. Київ, 1929.
- Петров, В. Романи Куліша. Київ, 1930.

- „Пушкин, Лермонтов, Гоголь”. Литературнае наследство. т. 58, Академія Наук СССР. Москва, 1952.
- Рудницький, Яр. „Шевченкія на Заході” УВАН, Збірник заходознавства. „П. О. Куліш”, Вінніпег, 1959.
- Чапленко, Василь. „Українізми в мові Гоголя”. Славістика, ч. 2, Авгсбург, 1948.
- Чернышевский, Н. Г. „Очерки гоголевского периода русской литературы” *Современник*, 1855—1856, Издание Н. Н. Чернышевского. С.-Петербург, 1893.
- Чиж, В. Ф. „Болезнь Гоголя. „Вопросы философии и психологики”, Москва, 1903.
- Чижевський, Д. Історія Української Літератури. Нью-Йорк, 1956.
- Чижевский, Л. „Неизвестный Гоголь”. Новый журнал, №. 27, Нью-Йорк, 1951.
- Шевченко, Т. Г. Полное собрание сочинений. Київ, 1939.
- Шенрок, В. И. Биография Н. В. Гоголя С.-Петербург, 1900.
- Шенрок, В. И. Письма Гоголя. С.-Петербург, т. I—IV. Изд. А. Ф. Маркса, 1901.
- Шенрок, В. И. Материалы для биографии Гоголя. Москва, 1893—1898.
- Шенрок, В. И. П. А. Кулиш, Киев, 1091.
- Шенрок, В. И. „К истории текста „Мертвых душ””, Киевская старина. т. 78, Киев, 1902.
- Шурат, В. Філософічна основа творчості Куліша, Львів, 1922.

3. ЖУРНАЛЬНІ ТА ЧАСОПИСНІ СТАТТИ

- Антонович, М. „П. Куліш в оцінці І. Нечуя-Левицького”. *Український історик*, Рік VI, 4(24), Нью-Йорк-Мюнхен, 1969.
- Альферов, А. „Особенности творчества Гоголя и значение его поэзии для русского самосознания”. *Образование*, Ч. 2, 1899 г.
- Берг, Н. В. „Воспоминания о Н. В. Гоголе”. *Русская старина*. т. 5, Санкт-Петербург, 1872.
- Будде, Е. Ф. „Личность Гоголя в его произведениях и письмах” *Русская мысль*, Москва, 1910.
- Будде, Е. Ф. „Общественные условия литературной деятельности Н. В. Гоголя”, Там-таки, 1901.
- Гоголь, Н. В. „Гоголь в его письмах”. *Русская старина*. С.-Петербург, т. 14, 1875; т. 15, 1876.
- Гоголь, Н. В. „Материалы и исследования”. *Литературный архив*. Ч. 56; Академия Наук СССР, Москва, 1836.

- Грушевский, М. „Соціально-традиційні підоснови Кулішевої творчості”. *Україна I—II*, Київ, 1927.
- Данилевский, Г. П. „Знакомство с Гоголем”. *Исторический Вестник*, т. 26, С.-Петербург, 1888.
- Короленко, В. Г. „Трагедия великого юмориста”. *О литературе*. Государственное издательство художественной литературы. Москва, 1957.
- Куліш, П. О. „Матеріали і розвідки”. *ЗНТШ*, т. 148, Львів, 1929—1930.
- Минский, Н. М. „Короленко и Гоголь”. *Границы — литературный альманах*, т. 2. Берлин, 1923.
- Оглоблин, Олександер, „Проблема предків Гоголя”, *Український історик* 3—4 (15—16), 1967; 1—4 (17—20), 1968, Нью-Йорк - Мюнхен.
- Рудницький, Яр. „Куліш і початки Гоголезнавства”, *Новий шлях*, ч. 26, 1954.
- Рудницький, Яр. „Початки Гоголезнавства” *Український вісник*, ч. 2. Берлін, 1943.
- Рудницький, Яр. „В сторіччя Гоголя”, *Наша мета*, ч. 12, Торонто, 1952.
- Шепрок, В. И. П. А. Кулиш (Биографический очерк). *Киевская старина*, т. 72. Киев, 1091.

ENGLISH SUMMARY

The present publication depicts P. A. Kulish (1819—1897), the Ukrainian ethnographer, folklorist, poet and romantic writer, literary critic, publisher, translator and researcher, as a critic and first biographer of N. V. Gogol (Hohol) (1809—1852). Written in commemoration of the 75th and 120th anniversaries of the deaths of Kulish and Gogol respectively, it mentions at the beginning, but only in outline, the author's Ph. D. dissertation, and then deals with Kulish as a Gogolist.

It has been generally conceded that the legacies of Gogol and, especially, of Kulish have not been fully investigated neither in the Soviet Union nor in the West. The dynamic and controversial Kulish had to contend not only with Russian repressions and prosecutions; he became a *persona non grata*, was shunned also in Polish and Ukrainian political and literary circles. Since then surprisingly little has changed. The official uneasiness characterized by not knowing what to do with Kulish, has not been overcome in the XXth century.

As a great erudite, Kulish was in many respects far ahead of his time. Therefore, he met considerable opposition in Russia and in Ukraine. Although he remained a man of high principles, the 'hot-headed' Kulish was not always right in his inferences. But he was a keen observer and a careful scholar who came to his conclusions after scrupulous scrutiny of available sources.

Endowed with extraordinary energy and talent, he dedicated most of his life and work to the Ukrainian cause re-establishing Ukrainian identity by writing his own works

and translating classical literature into Ukrainian and publishing them and also pertinent works of other authors. In this and many other ways he was a source of inspiration to his contemporaries.

To draw a complete portrait of Kulish would require a series of monographic works, each dealing with specific facets of his life and work, as well as comparative studies of this nature. Kulish is also insufficiently known in his Gogol-studies. Here we have in mind his invaluable contributions to the biography of Gogol, and his editorially-publicistic achievements, as well as the numerous literary articles which he wrote to foster a critical evaluation of Gogol's works. In this field Kulish has no equals. He established himself as the most reliable source of information on Gogol's biography, his works, their extant variants, fragments, memoirs, and notes.

But all these merits are outweighed by the publication of Gogol's letters, a two-volume edition of some 780 letters, which are now known to be close to 1300. It is doubtful whether the unpublished literary legacy of Gogol would have been preserved, had not Kulish undertaken his thorough research right after Gogol's death. With this research Kulish firmly established himself as the first biographer of Gogol, the interpreter of his works to the Ukrainians, Russians, and other Slavs, and as the most prominent collector of his legacy. He set the guidelines along which Gogol-studies should follow in the years to come.

SLAVISTICA

A series relating to Slavic languages, literatures, cultures, ethnography, archaeology etc., with special attention to the problems of Eastern Slavic world. Published by UVAN

Appears three times a year:

- No. 1. *The tasks of Slavic Philology and Ukrainian Slavistics* (in Ukrainian), Augsburg, 1948.
- No. 2. V. Chaplenko: *Ukrainisms in the language of M. Hohol (N. Gogol)* (in Ukrainian, with a French resume), Augsburg, 1948.
- No. 3. Ivan Sydoruk: *The problem of the Ukrainian White-Ruthenian Lingual Boundary* (in Ukrainian, with English and German resumes, 2 maps), Augsburg, 1948.
- No. 4. J. B. Rudnyc'kyj: *Slavic and Baltic Universities in Exile* (in English), Winnipeg, 1949.
- No. 5. J. Byrych: *A Page from Czech-Ukrainian Relations* (in Ukrainian), Winnipeg, 1949.
- No. 6. R. Smal-Stocky: *The Origin of the Word "Rus"* (in English), Winnipeg, 1949.
- No. 7. V. Chaplenko: *The Language of "Slovo o Polku Ihorevi"* (in Ukrainian with an English resume), Winnipeg, 1950.
- No. 8. I. Mirtchuk: *Das Daemonische bei den Russen und den Ukrainern* (in German), Winnipeg, 1950.
- No. 9. J. B. Rudnyc'kyj: *Slavistica Canadiana A.D. — MCML* (in English and Ukrainian), Winnipeg, 1950.
- No. 10. Geo. W. Simpson: *The Names Rus' Russia, Ukraine and their Historical Background* (in English), Winnipeg, 1951.
- No. 11. Metr. I. Chienko: *An Early 17th cent. Ukrainian Russian Dictionary* (in Ukrainian and Russian), Winnipeg, 1951.
- No. 12. V. J. Kaye: *Slavic Groups in Canada* (in English), Winnipeg, 1951.
- No. 13. P. Fylypovych: *Hohol's (Gogol's) Ukrainian Background* (in Ukrainian), Winnipeg, 1952.
- No. 14. W. Kirkconnell: *Common English Loanwords in E. European Languages* (in English), Winnipeg, 1952.
- No. 15. *Slavica Canadiana A.D. 1951* (in English), Winnipeg, 1952.
- No. 16. J. Sherekh (Shevelov): *Participium Universale im Slavischen* (in German), Winnipeg, 1953.
- No. 17. Lucyk G. M.: *Old Church Slavic as a Religious Cult Language* (in Ukrainian with an English summary), Winnipeg, 1953.
- No. 18. *Slavica Canadiana A.D. 1952.* (Multilingual), Winnipeg, 1953.
- No. 19. I. Sydoruk: *Ideology of Cyrilico - Methodians* (in English), Winnipeg-Chicago, 1954.
- No. 20. P. Kovaliv: *Ukrainian and the Slavic Languages* (in Ukrainian), Winnipeg, 1954.
- No. 21. *Slavica Canadiana A.D. 1953.* (Multilingual), Winnipeg, 1954.

- No. 22. J. B. Rudnyc'kyj: *Slavische und indogermanische Akzent-dubletten* (in German with English, French, Russian and Ukrainian summaries), Winnipeg, 1955.
- No. 23. W. J. Rose: *Cradle Days of Slavic Studies — Some Reflections* (in English), Winnipeg, 1955.
- No. 24. *Slavica Canadiana A.D. 1954.* (Multilingual), Winnipeg, 1955.
- No. 25. V. Swoboda: *The "Slavonice" Part of the Oxford Heptaglot Lexicon. A Ukrainian-Latin Vocabulary of the 1st Half of the 17th Century* (in Ukrainian, English, and Latin), Winnipeg, 1956.
- No. 26. M. I. Mandryka: *A Phase of Bulgarian-Ukrainian Literary Relations. Shevchenko's Influence on Bulgarian Poetry* (in Ukrainian and Bulgarian), Winnipeg, 1956.
- No. 27. *Slavica Canadiana A.D. 1955.* (Multilingual), Winnipeg, 1957.
- No. 28. A. Franko-Kluchko: *Ivan Franko's Manuscripts in Canada* (in Ukrainian), Winnipeg, 1957.
- No. 29. P. Kovaliv: *Adjectival Participles in the Slavic Languages* (in English), Winnipeg, 1957.
- No. 30. *Slavica Canadiana A.D. 1956.* (Multilingual), Winnipeg, 1957.
- No. 31. W. Kirkconnell: *The Place of Slavic Studies in Canada* (in English), Winnipeg, 1958.
- No. 32. J. M. Kirschbaum: *L. Stur and his place in the Slavic world* (in English), Winnipeg-Cleveland, 1958.
- No. 33. *Slavica Canadiana A.D. 1957.* (Multilingual), Winnipeg, 1958.
- No. 34. Clarence A. Manning: *English Tenses and Slavic Aspects* (in English), Winnipeg, 1959.
- No. 35. J. B. Rudnyc'kyj: *Burns and Shevchenko* (in Ukrainian), Winnipeg, 1959.
- No. 36. *Slavica Canadiana A.D. 1958.* (Multilingual), Winnipeg, 1959.
- No. 37—38. Anna Stearns: *New Canadians of Slavic Origin* (in English), Winnipeg, 1960.
- No. 39. *Slavica Canadiana A.D. 1959.* (Multilingual), Winnipeg, 1960.
- No. 40. V. J. Kaye — Kysilevs'kyj: *Ukraine, Russia and other Slavic countries in English literature, lectures between 1912—1936* (in English), Winnipeg, 1961.
- No. 41. W. K. Matthews: *Taras Shevchenko, the man, the symbol*, Winnipeg, 1961.
- No. 42. *Slavica Canadiana A.D. 1960.* (Multilingual), Winnipeg, 1961.
- No. 43. J. M. Kirschbaum: *Jan Šafárik*, Winnipeg, 1962.
- No. 44. J. B. Rudnyc'kyj: *Etymological Formula*, Winnipeg, 1962.
- No. 45. *Slavica Canadiana A.D. 1961.* (Multilingual), Winnipeg, 1962.
- No. 46—47. S. Hordynsky: *The Tale of Prince Ihor's Campaign and Ukrainian Folk Poetry*, Winnipeg, 1963.
- No. 48. *Slavica Canadiana A.D. 1962.* (Multilingual), Winnipeg, 1963.
- No. 49. W. Jaszcun: *Phonetic, Morphological and Lexical Peculiarities of the Shnyriv Dialect*, Winnipeg-Pittsburgh, 1964.

- No. 50. V. O. Buyniak: *The Galician-Volhynian Chronicle*, Winnipeg-Saskatoon, 1964.
- No. 51. *Slavica Canadiana A.D.* 1963. (Multilingual), Winnipeg, 1964.
- No. 52. J. M. Kirschbaum: *Anton Bernolak, the first codifier of the Slovac Language*, Winnipeg, 1964.
- No. 53. James M. Foster: *Slavic in North America. An exploratory Study into the Language of Ukrainians in the U. S. A.*, Winnipeg-Urbana, 1965.
- No. 54. *Slavica Canadiana A.D.* 1964. (Multilingual), Winnipeg, 1965.
- No. 55. Gregorovich Andrew: *Michael Hrushevsky. The Traditional Scheme of "Russian" History and the Problem of a Rational Organization of the History of the East Slavs*, Winnipeg, 1966.
- No. 56. J. M. Kirschbaum: *Pan-Slavism in Slovak Literature, Jan Kollar — Slovak Poet of Panslavism*, Winnipeg-Toronto, 1966.
- No. 57. *Slavica Canadiana A.D.* 1965. (Multilingual), Winnipeg, 1966.
- No. 58—59. J. B. Rudnyc'kyj: *Suffixes -išče, -isko, -isko*, Winnipeg, 1967.
- No. 60. *Slavica Canadiana A.D.* 1966. (Multilingual), Winnipeg, 1967.
- No. 61. M. Borowsky: *A Selective Bibliography*, Winnipeg, 1968.
- No. 62. Ukrainian Canadian Council of Learned Societies: *Blueprint for the B. N. A. Act, Section 133*, Winnipeg, 1968.
- No. 63. *Slavica Canadiana A.D.* 1967. (Multilingual), Winnipeg, 1968.
- No. 64. M. Ovcharenko: *Gogol and Osmachka*. Charleston - Winnipeg, 1969.
- No. 65. O. Woycenko: *Ukrainian - Canadian Letters*, Winnipeg, 1969.
- No. 66. *Slavica Canadiana A.D.* 1968. Winnipeg, 1969.
- No. 67—68. J. B. Rudnyckyj: *Г — A Proscribed Letter in the Soviet Union*, Winnipeg, 1970.
- No. 69. *Slavica Canadiana A.D.* 1969, Winnipeg, 1970.
- No. 70. Status of the Ukrainian and Other Slavic Languages in Canada. Winnipeg, 1971.
- No. 71. O. Woycenko: *Slavic Archives in Canada I*, Winnipeg 1971.
- No. 72. *Slavica Canadiana A.D.* 1970, Winnipeg 1971.
- No. 73. H. D. Wiebe: *Kulish as a Gogolist*. Winnipeg, 1972.
- No. 74. J. B. Rudnyckyj: *Libelli etymologici*. Winnipeg, 1972.
- No. 75. *Slavica Canadiana A.D.* 1971, Winnipeg, 1972.

Prices on request.

UVAN Book Service

P. O. Box 3597, Sta. B. Winnipeg, Man. R2W 3R4. Canada.

